

lisalmen luontouutiset
2005

Hallitus

Puheenjohtaja

Kai Jäderholm
jader@dnainternet.net

Varapuheenjohtaja

Jukka Väre
jukka.vare@iisalmi.fi

Rahastonhoitaja, museonhoitaja

Pertti Kaarakainen
pertti.kaarakainen@surfeu.fi

Sihteeri

Jarmo Yliluoma
yliluoma@dnainternet.net

Jäsenet

Sirkka Immonen
sirkka.immonen@iisalmi.fi

Heidi Rönkkö
heidi.ronkko@iisalmi.fi

Jaakko Laasanen

Martti Mäkelä
sirkka.heiskanen-makela@
dnainternet.net

Eini Tallgren
matti.tallgren@luukku.com

Tellervo Suhonen (varajäsen)
Erkki Väisänen (varajäsen)

Kannen kuva

Olli Korhonen
olli.korhonen@luukku.com

Tässä lehdessä

Puheenjohtajan palsta Jäderholm Kai	3
Museoasiaa Kaarakainen Pertti	4
Ohenmäen tervaleppäaarre Skarén Uolevi	5
Kottaraistutkimusta Espanjan aurinkorannikolla Antikainen Eero	6
Ylä-Savon lehmuksista Tallgren Matti	8
Naakkojen sosiaalinen tapahtuma talvisessa metsässä Antikainen Eero	10
Kaikkien aikojen hanhiarttika Niiranen Markku	11
Mitä liituriemon ruuminavaus paljasti? Skarén Uolevi	13
Ylä-Savon helmipöllöt 2005 Skarén Uolevi	14
Rahdinajo Tallgren Eini	16
Onneton pikku-uikku Iisalmessa Kaarakainen ja Skarén	19

Taitto

Jarmo Yliluoma
yliluoma@dnainternet.net

Puheenjohtajan palsta

Keski-ikä on jälleen noussut jäsenistösämme. Tämä on tietysti yhteinen linja lähes kautta koko yhdistyskentän. Liitto on aloittanut jäsenkampanjoinnin ja mekin yritämme kantaa osavastuamme siitä. Aktiivisia toimijoita, etenkin nuorempia, kaivataan. Se, millä heitä saadaan yhdistystoimintaan, onkin sitten se ”viisasten kivi”.

Vaikka meilläkin toiminta on hieman urautunutta, eikä aina ole palavaa innostusta, on asiamme kuitenkin kohtuullisella tasolla. Viimeaikaisista asioista on päälimmäisenä ollut liito-oravat. Kuinka puistonkäsittelyä voi tehdä parhaimpaan lintujen pesimäaikaan ja samalla kaataa liiturin pesäpuu. Mitä vaikutuksia on kotiseutumuseon ympäristön puistomaiseksi tekemisellä, kuinka Ohenmäen liituri-alueen käy? Entä ”ikimetsä”-hakkuut Runnilla? Liito-orava kartoitusta on tehty kiitettävällä innokkuudella Ylä-Savossa, eikä vähiten varta vasten palokattujen selvittäjien toimesta.

Luuniemi-asia käsiteltiin loppuun. Valitettavasti luonto- ja virkistysarvot hävisivät asuntokaavoitukselle. Iisalmen kaupunki onkin tehostanut kaavoitusta merkittävästi. Kaavoituksen seuraaminen ja mielipiteidemme ilmaisu niistä on ollut toinen suuri työsaika yhdistyksessämme. Jää nähtäväksi, voimmeko ohjata kaavoitusta mieleisemme suuntaan.

Ilahduttavaa harrastustoiminnassa on ollut lintujaoksen aktiivisuus. On tehty retkiä, tarkkailtu linnustoa, tiedotettu asioista jne., tornien taisto ehkä yhtenä

näkyvimmistä osista. Kaikki toiminta on tietysti kiinni innostavista harrastajista, jotka saavat temmattua muitakin mukaan ja tässä lintujaos on onnistunut erinomaisesti.

Eikä tietysti pidä unohtaa mahtiprojektiamme, luontomuseota. Se ylläpito ja koelmien kartuttaminen on todella merkittävää työtä, joka helposti unohtuu. Aina ei toiminnan tarvitse olla näyttävää. Hiljaisella puurtamisella, joka joskus tuntuu puuduttavaltakin, on suuri merkitys kokonaisuudelle. Luontomuseotoimintaa voidaan pitää yhdistyksessämme helmenä ja onkin syytä kiittää sekä toivoa museotyön edelleen jatkuvan tehokkaana.

Museoasiaa

Taas on vuosi mennyt ja uusi tekee tuloaan. Olemme ahkeroineet uutterasti museokokoelmien kimpussa saaden luetteloitua, järjesteltyä ja säilöttyä edellisen vuoden tahtiin (4173) näytettä, kaikkiaan niitä on säilötty noin 50 000. Tekemisistämme joudumme antamaan tarkan selvityksen museovirastolle, joka avusti toimintaamme 2500 eurolla.

Työntekijöinä ovat olleet Penttosen Ritva ja Kumpulaisen Sanna, lisäksi pari työharjoittelijaa. Tytöt myyvät museolta omakustannushintaan auringonkukan siemeniä, kauraa ja pähkinöitä, lisäksi sieltä on saatavissa ruokintalautoja ja kevään tullessa lintujen pesäpönttöjä. Käyttäkää hyväksenne!

Olemme myös auttaneet pieniä eläinlapsia elämän alkuun, koska niiden emo oli jostakin syystä menehtynyt. Nyt on kiva käydä katsomassa, kun ne viipottavat aikuisten tovereittensa maailmassa. Yl-

lättävää on, kuinka hyvin mm. oravanpoikanen vieroutuu keinoemostaan, kun pääsee haistelemaan vapaata luontoa.

Luonnonystävätkä ja museo ovat saaneet Internetiin uudet kotisivut. Sieltä löytyy tietoa luontomuseon ja ILYY:n toiminnasta. Kannatta käydä vilkaisemassa!

Uusi osoite on

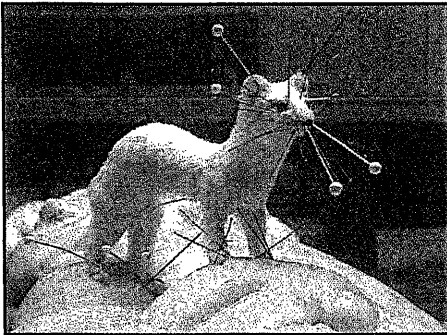
www.iisalmenluontomuseo.net.

Siellä on myös palautesivut, johon voitte jättää toiveitanne / mielipiteitänne.

Uusi sähköpostiosoitteemme on **toimisto@iisalmenluontomuseo.net**.

Sivuilla on lintuhavaintojen palautuslomake. Käytä sitä ja käy samalla katsomassa uudet lintuhavainnot.

Museon väki toivottaa kaikille lehden lukijoilleen oikein hyvää alkanutta vuotta!

Lumikko täytettävänä. Kuva Jarmo Ylluoma

Ohenmäen tervaleppäaarre

Iisalmessa Ohenmäen entisen varikkoalueen länsireunassa, Pienjärven rannassa on uskomattoman uljas leppikko. Suurimmat terva- ja harmaalepät ovat tukkipuita, joissakin näkyy jo tikankolojakin.

Varikon metsistä aikanaan vastannut Jorma Saarinen kertoo, että alkuvuosina 1940-luvun lopulla ranta oli heinäistä hevoslaidunta ohuine leppineen. Todennäköisesti sitä edeltänyt vaihe oli luonnonniitty, sillä pohjavesi oli ja on yhä lähellä pintaa.

Lepikkoa harvennettiin vuonna 1970 ja pieniä ojia kaivettiin kosteimpiin kohtiin. Varikon henkilökunta olisi ottanut leppiä, mutta metsätoimisto esti, ja alue rauhoitettiin. Tuloksena on nykyinen hieno rantapuusto. Se on erityisen tärkeä siksi, että juuri tuolla paikalla asuvat edesmenneen varikon viimeiset liito-oravat jättikuisissa käyden ruokailemassa lepisä.

Varikkoa ympäröinyt, moninkertainen piikkilanka-aitakin on nyt poistettu leppikon ja kuusten välistä. Siihen ennättikin vuosien varrella kuolla monta liito-oravaa.

Niinpä ällistytimme marraskuussa 2005 tiedosta, että tätä huippuarvokasta aluetta oli alettu hakata. Aivan läheltä vesirajaakin oli kaadettu järeitä tervaleppiä.

Kaadettua lepikköä. Kuva Uolevi Skarén

Pohjois-Savon ympäristökeskus ei tienynyt asiasta mitään, vaikka tervaleppälehtojen hakkuusuunnitelmista tulisi ilmoittaa ja pyytää toiminnalle lupa. Jo vuonna 1994 metsäteollisuuden omista ohjeista (mukana muiden muassa metsähallitus ja metsäkeskus Tapio) kehoitettiin ottamaan selvää suunnitellun hakkuualueen ympäristöarvoista.

Onneksi uhkaava vahinko huomattiin nyt ajoissa, ja hakkuut pysäytettiin. Toivottavasti niitä ei koskaan jatketa.

Kottaraistutkimusta Espanjan aurinkorannikolla

Marraskuinen Pyreneiden niemimaan iltapäivä alkaa tummeta yöksi. Kaupunkimaiseen Fuengirolan maisemaan ilmaantuu sankkoja lintuparvia. Mutkailen lenteleviä sekaparvia saapuu vuorien ja viheriöiden puolelta Los Pacosin ja eritoten Los Bolichesin kerrostaloalueelle. Linnut laskeutuvat korkeimpien rakennusten katoille, TV-antenneille ja johdoille. Ne näyttävät vain oleilevan ja tarkkailevan ympäristöä. Jotkut suurparvesta irtoilevat pikkuparvet tekevät lyhyitä lenkkejä talojen ylle.

Kuuden aikoihin hämärän tihentyessä linturyppäitä erkanee pääparvista yhä tiuhempaan. Kaikki laskeutuvat hetkisen kuluttua meren puolella sijaitseviin pikkukatu Rue de Callea reunustaviin puihin. Puut ovat plataaneeja, joita on yhteensä 18. Ne ovat 12-14 metrin korkuisia tuuhea- ja leveälehtisiä, vahvarunkoisia kaupungin somistajia, joista jotkut ovat kasvattaneet kymmenkunta isoa haaraa. Näiden plataanipuiden lehvis-töön kottaraiset lintukimppu kerrallaan asettautuvat yöpymään. Vähälukuiset varpuset jätetään alimmille oksille. Yöpymispaikkaa suojaavat korkeat, jopa 18-kerroksiset rakennukset, jotka viimeinä vuorokaudenaikana estävät maalta merelle puhaltavan yötuulen kylmettävää vaikutusta.

Lintujen yöpymisen alkuun liittyy voimakas iltalaulu, joka vaimenee keskiyötä kohti alkaakseen aamulla kuuden, seitsemän aikoihin uudelleen. Tällöin hiljaiset oksistot muuttuvat jälleen metelöiviksi

kolonioiksi, joista asteittain auringon noustessa irtaantuu pikkuparvi toisensa jälkeen. Parvet suuntaavat ruohostoalueille, puistoihin, pelloille ja vuorille. Alaoksilla yöpyneet varpuset hajaantuvat rakennetun alueen katoille, kaduille, toreille ja rannoille. Päivällä plataanit ovat lähes tyhjiä.

Ensimmäisissä yöpymistarkkailuissa marras-joulukuussa 1996 laskettiin Los Bolichesissa kyseisellä katuosuudella yksistään 9860 ja 7880 yöpyvää kottaraista. Tämän jälkeen seurannat laajenivat Mijasiin, Los Pacosiin, Calahondaan, Torreblancaan ja Benalmadenaan. Syynä havaintopaikkojen muuttumiseen vaikutti merkittävästi se, että Rue de Callen yöpymispaikka koki vuosituhanen vaihteessa ihmisen aiheuttaman ekokatastrofin: Osa plataaneeista nimittäin kaadettiin ja pystyyn jätettyjä puita karsittiin. Lehvästöt eliminoitiin massiivisesti. Naapuritalojen asukkaat eivät enää kestäneet lintujen aiheuttamaa meteliä aivan ikkunoittensa alla. Talonmiehet kyllästyivät heidän katuosuuksiensa likaantumiseen.

Aluksi karkotusta yritettiin tehdä ampuamalla ja roskisten paukuttelulla. Kun se ei tepsinyt, turvaututtiin yllämainittuihin radikaaleihin toimenpiteisiin. Ihmisen ja lintujen intressit olivat törmänneet, jonka seurauksena kottaraiset saivat hädän yösjoiiltaan.

Ylläkerroituista primäärihavainnoista vuonna 1996 alkoi aurinkorannikon kot-

taraisutkimus. Olen jatkanut sitä aina silloin, kun lomaosake on ollut käytettävissä. Toistaiseksi viimeisimmät havainnot ovat keväältä 2005. Vaikka englanninkielinen alustava käsikirjoitus on jo kirjoitettu, tarkoituksena on jatkaa seuranta mahdollisuuksien mukaan ja täydentää tutkimusta. Yöpymispaikkojen ekologia ja lajien välinen vertailu (ks. Morrison & Caccamise 1990) sekä ”konserttilaulanta” ovat eräitä jatkotutkimuksen aiheita (ks. Searcy 1992). Naaraiden solo- ja duettolaulanta ovat niinkään kiintoisia ilmiöitä rekisteröitäviksi kottaraisilla (Langmore 1998).

Aurinkorannikon kottaraisutkimus koskee kahta lajia, mustakottaraista (*Sturnus unicolor*, esp. Estornino negro) ja kottaraista (*S. vulgaris*, esp. Estornino pinto), jonka talvehtimisalueisiin Etelä-Euroopan maat kuuluvat. Mustakottarainen on suurimpaan osaan Eurooppaa levinneen kottaraisen eteläinen vastinlaji, joka on levinnyt Pyreneiden niemimaalle ja Välimeren etelärannikolle. Kuten edellä on käynyt ilmi, molemmat kot-

tarislajit viihtyvät sekaparvissa varsinkin pesimäajan ulkopuolella. Punakottaraista (*S. roseus*) esiintyy vain kaukana Kaakkois-Euroopassa (Jonsson 1995).

Mainittakoon, että talvisaikaan Aurinkorannikolla lomailee/ asustelee yli 10000 suomalaista (Ole, La Revista Finlandesa 4/ 1999).

Kirjallisuutta:

Jonsson, L. 1995: Euroopan linnut. Tammi.

Langmore, N.E. 1998: Functions of duet and solo songs of female birds. *Tree* vol. 13, no. 4 April 1998.

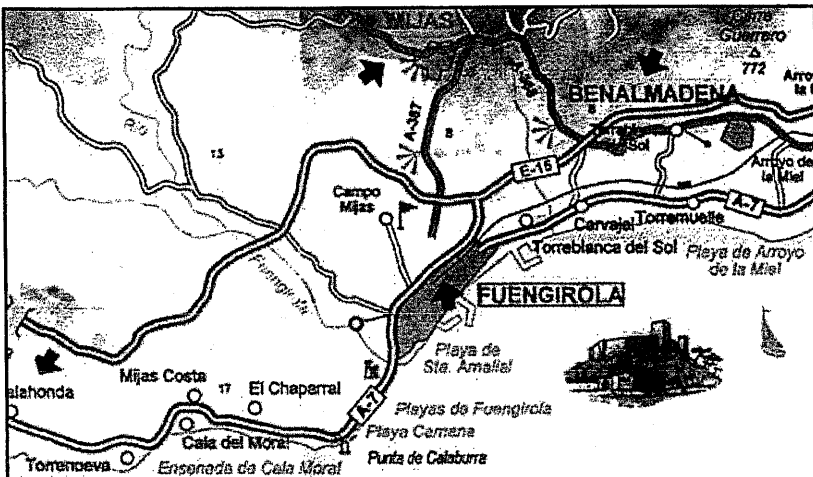
Morrison, D.W. & Caccamise, D.F. 1990: Comparison of roost use by three species of communal roostmates. *Condor* 92: 405-412.

Ole-lehti, La Revista Finlandesa No.4, 1999.

Peris, S., Motis, A., Martinez, Vilalta, A & Ferrer, X. 1991: Number and distribution of wintering starlings (*Sturnus vulgaris*) in Spain over the last 30 years. *Journal Fuer Ornithologie* 132: 445-450.

Sandberg, R. 1992: European Bird Names in fifteen languages. Lund 1992.

Searcy, W.A. 1992: Song repertoire and mate choice in birds. *Am. Zool.* 32: 71-80.

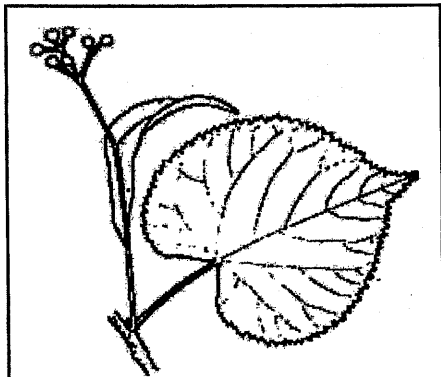

Kartta: Aurinkorannikon kottaraisseuranta-alueet Etelä-Espanjassa.

Ylä-Savon lehmuksista

Puhuessamme luonnonvaraisista jaloista lehtipuista Suomessa tarkoitamme seuraavia: (metsä)tammi, (metsä)saarni, (metsä)vaahtera, kynäjalava, vuorijalava ja metsälehmus. Näistä viimeksi mainittu on lajina maassamme yleisin ja pohjoisin juontaen reliktiinä jääkausien jälkeiseltä lämpökaudelta, jolloin se oli täällä hyvin yleinen. Paitsi upeana puuna, metsälehmus on jo kauan ollut tunnettu muun muassa käytöstään puuaineksena luokkeihin ja kuoren niinenä mm. mattoihin ja köysiin. Tästä tulee vanha rinnakkaisnimi niinipuu, joka näkyy kartoissa usein paikoin Ylä-Savossa.

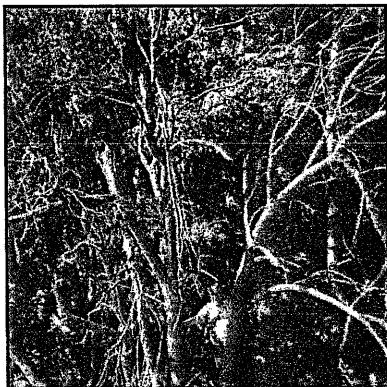
Metsälehmuksen (vertaa kuva 1 ja kartta) pohjoisraja noudattelee linjaa Kristiinankaupunki-Laihia-Reisjärvi-Pyhäjärvi-Sonkajärvi-Nurmes-Tuupovaara. Linjalla pohjoisimpana esiintymänä on Sonkajärven Salmisenmäen 6-runkoinen lehmus.

Kuva 1: Metsälehmus (*Tilia cordata*)

Heinäkuussa 2005 ILYY:n suorittamalla tarkastuskäynnillä havaittiin runkojen

olevan edelleen lujia. Yhtään vihertävää versoa ei kuitenkaan löytynyt (vertaa kuva 2). Mukana ollut paikallinen opas Risto Juntunen muisteli, että ainakin vielä kesällä 2003 Salmisenmäen lehmus vihersi. ILYY suorittaa uuden tarkastuksen heti keväällä 2006. Mikäli Salmisenmäen lehmus »antaa periksi» pohjoisimmaksi esiintymäksi noussevat luonnonvaraisina kasvavina lehmuksina Reisjärven Pitkäjärven Kokkonien lehmukset ja/tai Kiuruveden Haapakummun lehmus Varttimäessä.

Kuva 2: Metsälehmus, jossa kuusi runkoa Sonkajärven Salmisenmäessä heinäkuussa 2005. Kuva Eini Tallgren

Iisalmissa tunnettuja luonnonvaraisena kasvavia metsälehmusesiintymiä ovat Lappetelän Taartinlehto ja Pyssymäki, Ruotaanmäen Nurmelan haka, Haukimäen Ukonmäki sekä Suomäki - yhteensä viisi. Hävinneitä ovat esiintymät Iimäellä ja Ohenmäessä. Salmisenmäki lienee Sonkajärven ainut luonnonvarainen lehmusesiintymä, Vieremällä tunnetaan

pari, Kiuruvedellä kymmenen ja Pielavedellä jo yli kolmekymmentä esiintymää, useita mm. Katajamäessä.

Suurin osa Ylä-Savon alueen lehmuksista, nimenomaan piholla, puutarhoissa ja puistoissa, ovat nykyisin puistolehmuksilajia. Se on metsälehmuksen ja alueella kolmantena lajina tavattavan isolehtilehmuksen risteytys. Muita maassamme kasvatettavia lehmuslajeja (yhteensä seitsemän) ei Ylä-Savossa juuri tapaa. Alla olevassa taulukossa on esitelty kolmen yleisimmän lehmuslajimme tuntomerkit.

ILYY tarkkailee lehmuksia Ylä-Savossa jatkuvasti ja ottaa mielellään vastaan tietoa esiintymistä.

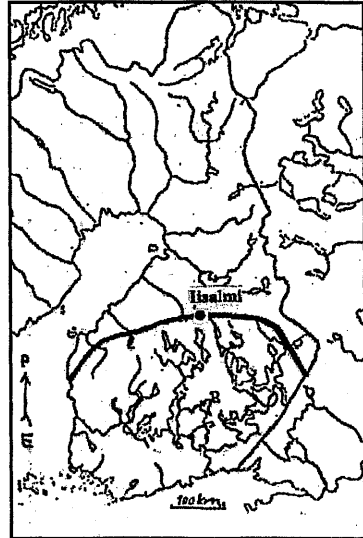
Kirjallisuutta

Hämet-Ahti, Palmén, Alanko, Tigerstedt: Suomen puu- ja pensaskasvio, Helsinki 1989.

Åberg: Metsälehmus Ylä-Savossa, Iisalmen Luontoutiset 1983 nro 2, ss. 3-4.

Vuokko: Jalopuukysely, Suomen Luonto, joulukuu 2005, ss. 40-41.

Mainio: Jalot lehtipuut yleistyvät Suomessa, Helsingin Sanomat 8.12.2005 s. A 9.

Kartta: Metsälehmuksen pohjoisraja Suomessa.

	RUNKO	KUKINTO	LEHTILAPA ALTA
Metsälehmus (Tilia cordata)	15-30 metriä, muhkuraton	14-15-kukkainen, pysty	sinivihreä, suonihangoiltaan ruskeakarvainen
Isolehtilehmus (Tilia platyphyllos)	15-20 metriä, muhkuraton	2-5-kukkainen, nuokkuva	vaaleanvihreä, vihreäkarvainen
Puistolehmus (Tilia x europaea)	15-30 metriä, muhkurainen	5-10-kukkainen, nuokkuva	vaaleanvihreä, suonihangoistaan likaisenvalkokarvainen

Taulukko: Kolmen yleisimmän lehmuslajimme tuntomerkit.

Naakkojen sosiaalinen tapahtuma talvisessa metsässä

Havaintokirjojeni kokoelmasta löytyi seuraavanlainen luontotapahtuma. Kuvaus oli kirjoitettu suoraan maastossa.

Marraskuun 28. päivä 1998 rakensi talvea Iisalmessa. Sää oli pilvinen ja keveitä lumihitaleita leijaili hiljalleen entuudestaan vähälumiseen maahan. Veturitalinkadun ja Junailijankadun liittymän kohdalla olevaan metsikköön oli koontunut sadoittain varislintuja, etupäässä naakkoja. Näistä suurin osa oli asettautumassa yöpymään tummaan metsikköön, jonka puulajeina ovat mänty, kuusi ja koivu. Eräiden puiden latvaoksisot olivat klo 15.50 ”mustanaan” lintuja. Arviolta koko metsikössä lienee ollut peräti 250-500 lintua; määrä vaihteli näköalueelle tulevien ja sieltä poistuvien parvien vuoksi. Linnuista noin 70 eli 14-28% löytyi maasta, puiden reunustalta vajaan hehtaarin kokoiselta aukiolta.

Varovainen lähestyminen puiden suojaissa ja infrapunakiikareiden käyttö paljastivat, että naakat olivat ryhmissä maassa lumella. Miksi ne eivät olleet puiden oksilla? Lähempi seuranta osoitti, että naakat tekivät jotakin maassa 3 - 5 senttimetrin kokoisilla kivennupuloilla. Kysymys heräsi: kävivätkö ne sosiaalista ”pallopeliä” toistensa kanssa kiviä nokkillaan työkkimällä ja niitä vierittelemällä? Tuore, ohut lumikerros mahdollisti jälkitarkastuksen: kiviä oli todella liikuteltu, niiden ympärillä oli runsas jälkirinki. Lumikentällä oli runsaasti tällaisia

”pelijälkiä”. Voisiko tämän käyttäytymisen tulkita sosiaalisesti leikkitaipautumaksi, ajanvietoksi ennen pitkää, pimeää yöpymisjaksoa? Aurinko nousi Iisalmen Sanomien mukaan 28.11 klo 9.13 ja laski 14.45; pimeä päättyi 8.07 ja alkoi 15.50. Pimeää aikaa kesti siis yli 16 tuntia. Keskellä yötä naakat lähtevät liikkeelle ainoastaan häirinnän, esimerkiksi voimakkaan taskulampun valokeilan häiritsemänä. Silloin ne räpistelevät oksitossa vain vähän aikaa laskeutuen pian uusille yöpuille/ oksille.

Naakka, kuva Jarmo Yliuoma

Mainittakoon, että vuosia sitten Espoon Laaksonlahden urheilualueella naakat osoittivat selvästi kiinnostuksensa tennismäistä soft-ball pallopeliä kohtaan. Pikkupallojen liikkeet maassa ja lentoradat ilmassa herättivät erään naakan kiinnostuksen jäädä katselemaan peliä ihan läheltä. Havainto ei ollut kuvitteellinen. Se oli selvä myöskin pelin ulkopuolisten henkilöiden näkemänä.

Kuten STT:lle kirjoittamassani jutussa kerroin (julkaistu esim. Savon Sanomissa 30.7. 2002), naakat ja naakkojen sukulaislajit ovat osoittautumassa älykkyydessä kovaksi kilpailijaksi peräti simpanssille. Tällaisista havainnoista on al-lekirjoittaneella muutakin aineistoa.

Lopuksi lienee kuitenkin syytä huomauttaa, että etologian piirissä pyritään välttämään eläinten käyttäytymisen tulkitse-

mista inhimillistämisen periaatteilla (ks. esimerkiksi Salo J. & M. Soikkeli 1983: Eläinten käyttäytyminen, Otava ja Lorenz, K. 1953: Eläinten käyttäytyminen Tammi).

Naakkojen/varislintujen yöpymisestä ja lentoleikeistä Iisalmissa olen kirjoittanut Siivekkäässä 1985, 2: 64) ja Iisalmen Luontouutisissa (1998: 5-7).

Niiranen Markku

Kaikkien aikojen hanhiarktika

Lintuharrastajien, aivan keiden tahansa, haaveena on päästä joskus oikein antoisalle yölaulajaretkelle, kevätmuuton seurantaan ”valiopaikalle” tai stajajaan kunnon arktisten lintujen massamuuttoa sykyisyisin.

Arktisten lintujen (pääasiassa hanhien) päämuuton osuminen otolliseen aikaan samalla harrastajien sattuessa otolliselle paikalle; siinäpä unelma, joka kauan oli jo keikkunut Iisalmen lintuporukoiden toivelistan kärjessä. Tuo päivä koitti 16.10.2005 Itikalla.

Sunnuntai 16.10 valkeni karmaisevan kylmänä ja niin piti ollakin. Edellisen päivän säätietoja tutkaillessa voi tulla vain yhteen johtopäätökseen: hanhille tulee nyt lähtö arktisilta pesimäsijoiltaan, sillä sinne oli luvassa pyrstösulkia jäätävää kylmää ja kovaa koillisen – idän välistä tuulta.

Tuulen suunta oli siis oikea, sillä se ajasi toivon mukaan ainakin osan hanhiparvista myös sisämaahan meidän iloksi. Tavallisestihan vain Etelä- ja Pohjois-Karjalan porukat saivat nauttia huikeasta arktikasta, nyt mekin voisimme saada osamme.

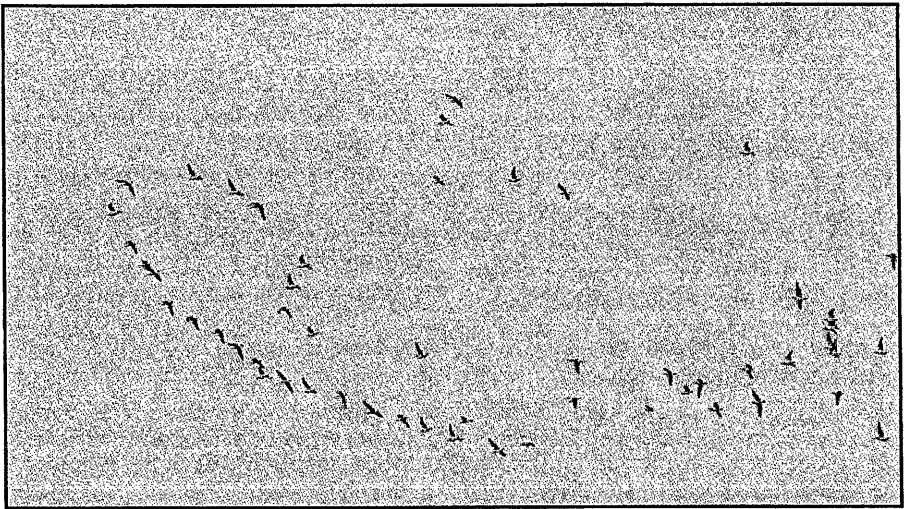
Pohjois-Savon tunnetuin muutonseuranan paikka on Kuopion Puutossalmi mutta oletimme, että melkoisen osan täytyisi kulkea myös meidän yhdensuuntaisen vesistöreittimme kautta. Kartan perusteella paikaksi muodostui luontevasti Itikan pelto, josta on hyvä näkyvyys laajalle vesistöalueelle.

Purevan kylmä tuuli repi tuulipuvun housuja, päällä untuvatakki, termospullossa kuumaa kaakaota... Mutta lämmin eväskin unohtui, kun näytelmä alkoi.

Noin klo 8 Yliluoman Jarmo ja kirjoittaja löysivät ensimmäiset hanhiparvet kaukana idän suunnassa. Hanhien muutto oli tuohon aikaan päivästä suoraan etelään, vajaan kolmen tunnin kuluttua suuntaansa muuttanut tuuli ajoi ne lähemmäksi meitä, jolloin parvet joutuivat lentämään myötätuulella lounaaseen ja lopuksi kova itätuuli ajoi loput nokka kohti länttä.

Vähän ajan kuluttua seuraamme liittyi Huttusen Tarmo ja kun noin 1 000 en-

simmäistä hanhea oli laskettu, oli aika kutsua Väänäsen Aaro mukaan. Aaro osui paikalle juuri sopivasti kun päivän suurin parvi (n. 600 lajilleen tarkemmin määrittämätöntä hanhea) lipui rauhallisen hitaasti lounaaseen pitkinä jonoina ja nauhoina. Sykähdyttäviä olivat suoraan päähän päältä muuttaneiden valkoposkihanhien kaarimuodostelmat, jolloin lintujen haukkuva ääni kuului selvästi.

Valkoposkihanhia muutolla. Kuva: Jarmo Yliluoma

Saimme kännykän avulla tietoja muista porukoista ympäri P-Savoja, päämuutto oli todella nyt käynnissä koko Suomessa ja luvassa oli Ylä-Savon ja samalla koko maakunnan ennätystulos. Itikan peltojen hanhien loppusumma oli täysin vertailukelpoinen muiden huippupaikkojen tuloksiin verrattuna; 5 825 hanhea, joista 969 valkoposkihanhia, 4 696 lajilleen määrittelemättömiä Anser-/Branta suku-

jen hanhia ja Ansereita 160. Kuopion Puutossalmella päästiin lukemiin 6 500, Rautalammin Konnevedellä 9 550, Varkauden Vatunmäellä 5 337, Siilinjärven Vehkamäellä 6 450 ja Kuopion Neulamäellä 3 700. Hienon ja ikimuistaisen päivän Itikalla kruunasi muuttava merikotka sekä pari tikliä.

Mitä liituriemon ruumiinavaus paljasti?

Haukiniemen puunkaato-onnettomuudessa 18.5.05 surmansa saanut liito-oravaemo on preparoitu. Sen nahka ja kallo säilytetään Iisalmen luontomuseossa, ruho formaliinissa Kuopion museossa. Eläin oli kuollut silmänräpäyksessä iskusta takaraivoon. Se painoi 182g ylitäten kirjallisuudessa mainitun maksimikoon (170g).

Painosta lähes neljäsos (24.2 %) oli valtavaa mahalaukkua. Jos 70 kilon ihmisellä olisi yhtä iso masu, se painaisi noin 17 kiloa! Maha oli täyteen ahdettu koivun norkkomassaa - lehdethän eivät olleet vielä puhjenneet. On ihme, että äiti oli jättimähoineen pystynyt väentäytymään läpi kotinsa 40 mm oviaukosta.

Venyneitä nisiä oli yllättäen peräti neljä paria, joiden alla paksu maitorauhaskudos. Teoriassa poikasia voisi siis olla ehkä jopa kahdeksan, vaikka viisikin on ylen harvinaista. Tosin jo pienemmänkin poikueen imetys on emolle raskas rasitus. Niinpä Haukiniemen neljä poikaa painoivat yhteensä 151 g eli enemmän kuin äitinsä ilman tuota jättimähaa.

Poikuekokoa rajoittaa nähtävästi myös pesäontelon läpimitta. Kiuruvedellä on parhaillaan eräässä kirjosiopelle (!) tarkoitettussa pöntössä emo ja kolme poikasta. Niinpä tämä ilmeinen hätätilakoti näyttää olevan täynnä siipioravia. Poikasten alkuperäisen asunnon sisähal-

kaisija oli 18 cm, ja tappuraa täynnä olevan haapaonkalon pituus ainakin yli metrin.

Liito-orava, kuva Uolevi Skarén

Joillakin pikkujyrsijöillä istukan arvet säilyvät kohdussa pitkään. Esimerkiksi metsäsopulilla niistä voi lukea kahdenkin peräkkäisen poikueen koon. Haukiniemen emolta arvet olivat jo lähes hävinneet, vaikka synnytyksestä oli kulunut vasta suhteellisen vähän aikaa.

Sinänsä surullinen tapaus paljasti siis monia kiintoisia seikkoja imettävästä emosta.

Ylä-Savon helmipöllöt 2005

Odotettavissa oli myyrä- ja pöllökannan toipumista, sillä kevät 2004 oli varsinaisen aallonpohja: vain yhdessä pöntössä 43:sta (2,3 %) asuttiin silloin.

Pientä kantojen toipumista oli siis nähtävissä, kun asuttuja pönttöjä oli nyt 6/41 eli 14,6 %. Erityisesti tämä koskee alueen länsiosia (Lapinlahti ja Iisalmi), missä vastaavat luvut olivat $4/12 = 33,3\%$. Varsinkin läntiset metsämyyräkannat ovat kohentuneet. Sen sijaan idässä tämän lajin tilanne on keho, kuten koeppyyntit Sonkajärvellä, Rautavaaralla, Nurmeksessa ja vielä Kuhmossakin näyttivät.

Helmipöllön poikanen oksalla. Kuva: Uolevi Skarén

Saaliseläinkantojen laikuittaisuutta osoittanevat suhteellisen korkeat munamäärät: kuuden pesän lopulliset munaluvut olivat viidestä seitsemään, keskimäärin 5,83.

Jokin peto tuhosi Lapinlahden Kontiopurolla kaikki kuusi munaa jo huhtikuun lopulla. Yhtä huonosti kävi Iisalmissa ns. Kurteliuksen pöntöllä poikasvaiheessa. Pesässä oli neljä munaa ja kaksi vastakuoriutunutta poikasta vielä 8.5. Kuitenkin 25.5. pönttö oli tyhjä, alla kärpän uloste.

Kaikkiaan pedot veivät noin joka kolmannen ($12/35 = 34,3\%$) munista ja/tai poikasista. Lisäksi ainakin viisi poikasta ($3/35 = 14,3\%$) syötiin pesässä kannibalismina. Tämä kertoo saalistilanteen huonoudesta pesinnän edetessä. Tärkein saaliseläin oli metsämyyrä, sillä suosittu peltomyyrä oli ilmeisesti vasta paikoitellen toipumassa. Muiden jyrjsijöiden, päästäisten ja lintujen osuus oli vähäinen.

Omituisin saalis oli edellä mainittu metsäkivinen, joka oli hiljattain palannut muutolta, koskapa löytyi 12.5. Se näytti muuten ehjältä, mutta kaikki isot siipisulat puuttuivat! Tuskin se on tänne jalkamiehenä ulkomailta kävellyt, mutta emo olisi sulat kiskonut? Pesässä oli vasta neljä munaa ja yksi vastakuoriutunut poikanen. No, kaipa tarkoituksena todella oli pieniä saalis perusteellisesti pikkuisille.

Kolme valmiiksi rengastettua emoakin osui haaviin. Eräs oli merkitty Muhoksella 12.6.02 poikasena. Se oli tullut 153 km SSE vajaassa kolmessa tunnissa. Toinen oli rengastettu Valassaarten lintuasemalla 10.9.03 löytöpaikasta 302 km länteen. Matkaan kului vuosi ja 7,5 kuu-

kautta. Kolmas kantoi Stavangerin museon (SW Norja) rengasta n:o 5 149 870, mutta sen alkuperäistietoja ei ole vielä saatu. Norjassa pitkän numerosarjan ensimmäinen vastaa meillä käytettyä kirjainkoodia eli se merkitsee renkaan kokoluokkaa.

Muista pöllölajeista todettakoon lyhyesti, että vain yhdellä asutulla viirupöllöpöntöllä käytiin, Kiuruveden Turhalassa.

Raivokkaasti hyökkäilevää emoa ei saatu kiinni, mutta neljä pulskaa poikasta ren-gastettiin. Varpuspöllöpesintöjä tuli tietoon vain yksi, luonnonkolossa matalalla haavassa Iisalmen Kenkäjärvellä, sekin vasta pesinnän jälkeen. Kymmenestä pöntöstä talitintti oli vallannut seitsemän ja pyöräyttänyt kahdessa tapauksessa jopa 10 munaa.

	Autiot	Asutut	n
Lapinlahti	1	1	2
Iisalmi	7	3	10
Vieremä	1	0	1
Sonkajärvi	20	2	22
Rautavaara	6	0	6
	35	6	41

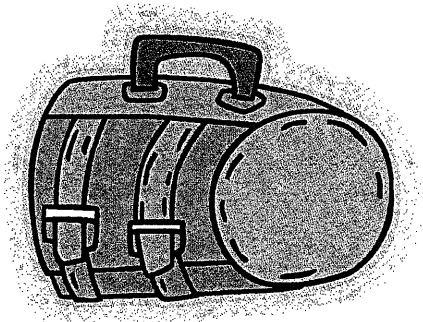
Taulukko 1: Helmipöllö pesinnät kunnittain.

Pönttöihin varastoitu saalis:	n	%
<i>Neomys fodiens</i>	2	3,3
<i>Sorex araneus</i>	3	5,0
Päästäisiä	5	8,3
<i>Myopus schisticolor</i>	1	1,7
<i>Microtus agrestis</i>	9	15,0
<i>Clethrionomys glareolus</i>	36	60,0
<i>Micromys minutus</i>	5	8,3
Jyrsijöitä	51	85,0
<i>Fringilla coelebs</i>	3	5,0
<i>Anthus trivialis</i>	1	1,7
Lintuja	4	6,7
yht.	60	

Taulukko 2: Helmipöllön saalismäärät pöntöissä.

Rahdinajo

Eskelisten sukututkimuksia tehdessäni sain käsiini mielenkiintoista luettavaa: kaksi mustakantista käsinkirjoitettua paksua vihkoa. Ensimmäisellä sivulla oli kauniisti tekstattuna: Mäkikylän menneisyyttä. Toimittanut Väinö Heiskanen. Johdannossa kirjoittaja toteaa: "Ryhtyesämme laatimaan yksinomaan muistitietoihin ja suullisiin kertomuksiin perustuva esitystä kylämme menneisyydestä, teemme sen hyvin tietäen käytettävissä olevan aineiston hataruuden. Ne tiedot, jotka olemme kylämme vanhemmalta väeltä saaneet, ovat toisistaan paljonkin eroavia ja osaksi ristiriitaisia.

Seuraavassa on koitettu noudattaa niitä tietoja, jotka ovat tuntuneet todennäköisemmiltä ja joista useimmat kertojat ovat samalla tavoin muistaneet. Päätös tällaisen historian kokoamisesta tehtiin Mäkikylän raittiusseuran kuukausikokouksessa Piekkelässä 21. päivänä 1929, jolloin ka valittiin toimikunta aineistoa kokoomaan. Toimikuntaan kuuluivat: Otto Eskelinen, Mandi Eskelinen, Atte Kauppinen, Väinö Heiskanen, Reetta Huttunen,

Ida Huttunen. Toimikunta piti pari kokousta, mutta tietojen keräilyyn se ei ottanut osaa.

Historiahankkeen eteenpäin viemisen otti sitten asiakseen Mäkikylän opintokerho, joka lukuvuoden 1931 - 1932 aikana keräsi muistiin puuttuvan aineiston. Erikoisen kiitollisia olemme Viliina Hynyselle o.s. Hirvoselle, joka kylämme vanhimpana on antanut tutkimuksellemme korvaamattomia tietoja. Tämä kokoelma ei tule mielestämme koskaan valmiiksi. Aika veistää jatkoa lakkaamatta. Toivoisimme aika-ajoittain merkittävän muistiin niiden henkilöiden nimet ja työt, jotka jatkavat jo unhoon häipyvien esi-isiemme työtä." Johdannon allekirjoituksena on Nurmessa, talvella 1932 Väinö Heiskanen.

Tämä Mäkikylä sijaitsee Sonkajärvellä, lähellä Kauppilanmäkeä ja Vieremän rajaa. Minun kotini Peltola oli Väinön kodin Nurmelan lähin naapuri. Tästä mustakantisesta aarreatasta olen valinnut pienen tarinan luonnonystävien iloksi lähinnä siksi, että rahdinajo tuntuu melkoisen eksoottiselta elinkeinolta nykyäänä.

Näin Väinö Heiskasen vihkosta:

Paitsi maanviljelyä ja karjanhoitoa harjoitettiin myös monia sivuelinkeinoja. Näistä rahdinajo on ollut tärkein. Niinpä kertoivat vanhat tämän hankkeen jo loppuaikoinaan ennen rautatien valmistumista yrittäneen muodostua pääelinkeinoksi useammalle talolle. Vain kiireisimmät kylvö- ja korjaustyöt tehtiin, väliajat ajettiin tavaraa Iisalmeista Kajaaniin sekä

rautaa Jyrkän tehtaalta Soinlahteen. Miten tärkeänä elinkeinona rahdinajoa pidettiin, kuvaa se, että ihmeteltiin yleisesti, millä sitten eletään, kun rahdinajo loppuu.

Tavarantientimatka Kajaaniin kesti tavallisesti kaksi ja puoli vuorokautta. Ensimmäisenä päivänä haettiin tavarat Soinlahden laiturista ja myöhemmin rautatien valmistuttua Iisalmen asemalta, ja ajettiin niiden kanssa aina Murtomäkeen saakka yöksi. Yökortteerina oli käytetyin Altti Mulari. Seuraavana päivänä vietiin kuormat perille Kajaaniin ja lähdettiin paluumatkalle. Palata ehdittiin Mainuulle tai Murtomäkeen. Mainuan Tervola oli hyvinkin käytetty kortteeripaikka. Kolmantena päivänä palattiin kotiin Mäkikylään. Palkkaa tältä matkalta maksettiin esim. jauhoista: 72 kg:n painoisesta säkistä 1:-, kuorma 7 - 8 säkkiä. Muusta tavarasta maksettiin samassa suhteessa. Palkka tietenkin vaihteli riippuen kelistä sekä siitä, miten puute tavarasta Kajaanissa oli.

Matka oli sekä hevoselle että miehelle kokolailla rasittava. Mennessä raskaan kuorman päällä ei voinut juuri istua, eikä vierierittömissä lavoissa istuminen tulesakaan mitään herkkua ollut. Nukkuminen yökortteereissa oli myöskin hyvin satunnaista. Eipä siis näin ollen ollut ih-

me, jos rahtimies ilokseen ja "särpimekseen" viinapullonkin ryyppäsi. Erikoisesti ensikertalaiselta rahtimieheltä vaadittiin Kajaanissa pullo "härkiäisiä" ja muille mukana olleille täytyi ryyppy tarjota, koskapa tapa oli sellainen. "Härkäpojun" kustannuksella koitettiin jo matkalla saada iloa aikaan. Niinpä lääninrajalla hänen täytyi rajapylvälle koheteliaasti kumartaa, muuten ei muka saanut vieraaseen lääniin mennä jne.jne.

Rahdinajo, samoin kuin muukin hevosliikenne Iisalimesta Kajaaniin, loppui luonnollisesti rautatien valmistuttua (v. 1904). Myöskin Jyrkän tehtaalle oli rahdinajo rautatehtaan käyntiaikana vilkasta. Soinlahden laiturilta vedätettiin sinne kalkkikiveä ja Jyrkältä Soinlahteen valurautaharkkoja. Valurautaharkkojen - "takkien" - vedätyksessä sattui ajajalle usein sellainen vahinko, että "takki" katkesi. Kun niitä vedettiin kappalepalkalla, jäi luonnollisesti yksi kappale liiaksi - tietysti ehyt - ja se jouti heittävä tiepuoleen. Kuormahan sillä tavalla keveni. Tien oheen heitettyjä "takkeja" oli hyvä käyttää saunan uuneihin, joissa niitä vieläkin yleisesti on. (Minunkin muistissani on kotini savusaunan kiukaan "takit", joiden varaan oli hyvä laittaa kiuskivet).

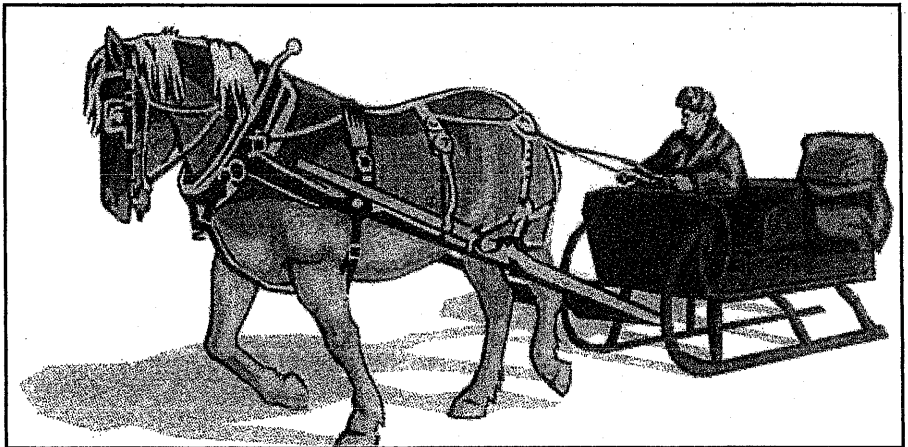
Rahdinajo ei suinkaan taloudellisesti ollut mitenkään edullista. Päinvastoin ne talolliset, jotka sitä elinkeinokseen harjoittivat, usein talostaan hävisivät tai pelastuivat häviöstä vain rautatien valmistumisella.

Näin kiltti on Väinön kertomus mäkikyläläisten rahdinajosta. Kiltteys johtuu varmaan siitä, ettei raittiusseuralaiselle haluttu kertoa rahdinajoon liittyviä kauhukertomuksia, joita minäkin sain lapse-

na kuulla ja nyt sukutarinoita kerätessäni kerrata. Jauhojen ja raudan ohella tärkeimpiin rahdattaviin kuuluivat viina ja olut. Gust Ranin hallitsi Kuopiossa viinan valmistusta ja ulotti 1870-luvulla myynnin Iisalmeen. Viinan suuren menekin takia Fr. Dahlbäck perusti tislaamon Iisalmeen ja näiden tuottajien viinatynnyreitä kuskattiin rahdinajossa Kajaaniin. Paluumatka viinareissuilla oli yhtä "juhlaa", sillä tynnyreitä kallistelemalla saatiin majapaikoissa aikaan kunnan kemut ja kaatokämmit. Erään tällaisen yön jälkeen rahtimies heräsi huomaten ma-

kaavansa maassa kärrynratas kaulan vieressä. Pelästys oli niin ankara, että hänestä tuli kerralla raittiusapostoli, joka ei sietänyt viinaa missään tilanteessa. Hänestä tulikin Mäkikylän raittiusseuran kantavia voimia ja seurantalon "Mirrilän" ahkera rakentaja.

Pienenä lisäyksenä haluan kertoa, että jauhot, joita rahdattiin Kajaaniin, jauhettiin Iisalmen myllyissä. Jyvät haettiin pääasiassa iisalmelaisilla laivoilla Pietarista. (Näin kerrotaan Tauno Räisäsen Iisalmen historiassa 1860 - 1930).

Tässä ollaan hupiajelulla kevyellä korjareellä. Korjanperäiset vielä puuttuvat.

Kaarakainen Pertti ja Skarén Uolevi

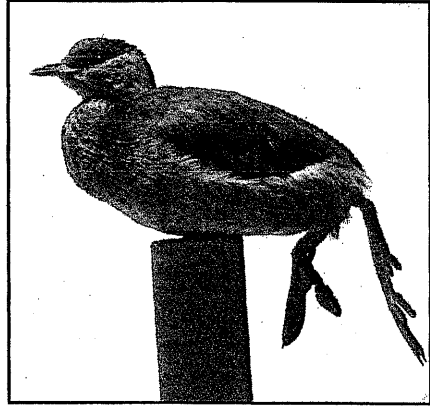
Onneton pikku-uikku Iisalmessa

Päivi Ryhäsen lapset huomasivat 11.12.2005 Neulalammen jäällä harakoiden ahdistavan pientä vesilintua. Uhri otettiin hoitoon ja soitettiin luontomuseoon, josta lintu todettiin pikku-uikuksi. Museolta annettiin ruokintaohjeet ja pikkukaloja.

Viikon elätyksen jälkeen lintu kuitenkin menehtyi. Sen kaikki sisäelimet näyttivät normaaleilta, mutta iso perna viittasi johonkin tulehdukseen. Toisen siiven ranteessa olikin bakteerivisvaa erittävä vamma. Ulkoisia vammoja ei ollut, mutta lintu oli erittäin laiha. Viikon ruokinta ei riittänyt kuntoa kohentamaan.

Kuopion ja Pohjois-Savon linnut - kirjan (1999) mukaan Iisalmessa ollut kolme aikaisempaa havaintoa pikku-uikusta.

Lintu täytetään Iisalmen luontomuseoon.

Tämä pikku-uikku menehtyi joulukuussa 2002 Iisalmen Paloisvirran sulaan.

Kuva: Jarmo Yliuoma

Lehden julkaisija:

Iisalmen Luonnon Ystävien Yhdistys

Yhdistyksen osoite

Iisalmen luontomuseo
Kirkkopuistonkatu 9
74100 IISALMI

Sähköposti:

toimisto@iisalmenluontomuseo.net

Kotisivu:

www.iisalmenluontomuseo.net